

РОЗУМІННЯ ОBOB'ЯЗКІВ У КОНЦЕПЦІЯХ МИСЛИТЕЛІВ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

UNDERSTANDING RESPONSIBILITIES
IN THE CONCEPTS OF ANCIENT GREEK THINKERS

Галас В.І., к.і.н., доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородський національний університет

Попович Т.П., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородський національний університет

Телеп Ю.В., асистент кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородський національний університет

Дану статтю присвячено аналізу правової природи обов'язків у концепціях мислителів Давньої Греції. Автори намагаються осмислити витоки категорії обов'язку, звертаючись до філософської спадщини античних мислителів. Так, предметом дослідження стали погляди Гомера, грецьких софістів, Сократа, Платона та представників філософії стоїцизму. У статті вказано, що на початкових етапах розвитку грецької філософсько-правової думки термін «обов'язок» безпосередньо не визначався, однак, був вплетений у систему морально-етичних уявлень суспільства. Так, автори стверджують, що хоч в часи Гомера не існувало самого терміну «обов'язки», все ж можна простежити його першооснови у морально-етичних та релігійних засадах права, більшою мірою у контексті повноважень органів державної влади. На противагу софістам, Сократ намагається повернути нормам суспільної поведінки ореол святості, у його вченні Божественні основи походження права доповнюються його філософією незмінних абсолютних моральних цінностей, вченням про добродієність, вірою у пізнавальні властивості людського розуму, які ведуть людину до істинних знань. І хоча категорія «обов'язку» не стала об'єктом дослідження великого мислителя, однак вона входить у систему його незмінних морально-етичних цінностей. У свою чергу, Платон виводить поняття обов'язку зі складної категорії «належного», яка, у свою чергу, корелюється із категорією «справедливості». Відповідно до його уявлень справедливістю власне і є надання кожній людині її належного. Також автори наголошують, що подальша еволюція системи обов'язків у Платона тісно пов'язана з його вченням про форми держави та концепцією ідеального суспільства. І на сам кінець, автори звертають увагу на концепцію стоїків, що намагались об'єднати ідеї, які б пов'язували обов'язки як соціально та юридично значимі правила поведінки з етичними та моральними максимами.

Ключові слова: обов'язки, належне, мораль, справедливість.

This article examines the legal nature of obligations in the concepts of ancient Greek thinkers. The authors try to understand the origins of the category of obligation, referring to the philosophical heritage of ancient thinkers. Thus, the subject of the study were the views of Homer, the Greek Sophists, Socrates, Plato and representatives of the philosophy of Stoicism. The article points out that in the early stages of the development of Greek philosophical and legal thought, the term "obligation" was not directly defined, but was woven into the system of moral and ethical ideas of society. Thus, the authors argue that although the term "obligation" did not exist in Homer's time, its origins in moral, ethical and religious principles of law can be traced, more so in the context of public authority. In contrast to the Sophists, Socrates tries to return the halo of holiness to the norms of social behavior, in his teachings the divine foundations of the origin of law are complemented by his philosophy of immutable absolute moral values, the doctrine of virtue, belief in the cognitive properties of human reason. And although the category of "obligation" has not been the object of study of the great thinker, but it is part of his system of unchanging moral and ethical values. Plato, in turn, derives the notion of obligation from the complex category of "due", which in turn correlates with the category of "justice." According to his ideas, justice is actually giving each person what he deserves. The authors also emphasize that the further evolution of Plato's system of obligations is closely linked to his teaching on the forms of the state and the concept of an ideal society. Finally, the authors draw attention to the concept of the Stoics, who sought to justify ideas that would link obligations as socially and legally significant rules of conduct with ethical and moral maxims.

Key words: obligation, due, morals, justice.

На перший погляд, здається аксіомою те, що саме в грецькій філософсько-правовій спадщині слід шукати витоки категорії обов'язку. Насправді, при детальнішому осмисленні проблема обов'язку виявилася дещо складнішою. З формальної точки зору в онтології світової філософії перші письмові визначення терміну «обов'язок» ми знаходимо у стоїків (Зенона, Панетія, Сенеки). Класики ж європейської філософії Платон та Аристотель говорять про обов'язки у кращому випадку на рівні поняття або складової права, справедливості чи моралі взагалі.

У даній короткій науковій розвідці ми спробуємо довести, що без грецької філософії важко уявити сучасні науково-теоретичні знання про сутність категорії «обов'язку». Оскільки витоки поняття обов'язку слід шукати не тільки в раціональній, а й в психофізичній природі людини, то онтологічні та етимологічні аспекти були закладені вже в глибинах грецької філософсько-правової думки від періоду міфології до класичного періоду (за виключенням хіба що натурфілософії).

Ще в Гомера, який прослідковує зародження держави через інститут військової демократії, ми знаходимо морально-етичні та релігійні основи права. Базовою категорією у них виступає справедливість (діке). Справедливість у Гомера – це значно більше, ніж просте правило суспільної поведінки, яке можна виразити через сучасну теорію права у вигляді прав та обов'язків. У мислителя справедливість – це Божественний акт. Водночас це і споконвічні традиції, і перевірені часом звичаї (теміс) та моральні цінності (тіме) [1, с. 75-84]. Паралельно Гомер перераховує інститути публічної влади (базилевс (цар), буле (рада старійшин), народні збори), кожен з яких наділений певними повноваженнями (правами та обов'язками), хоча самого терміну «обов'язки» ще немає.

Своє бачення у розкритті природи обов'язку пропонують грецькі софісти, зокрема, Протагор, Каллікл, Фрасімах, Гіппій, які своїм скептицизмом підірвали основні моральні принципи, разом із тим, заперечивши ефективність та дієвість усталених традицій і звичаїв. Протагорів-

ське судження, що «людина є мірилом всіх речей» змусило замислитися над походженням таких категорій, як добро, зло, справедливість, осмислити етичні та правові правила поведінки. На місці сформованої системи суспільних цінностей та ідеалів з'являються, як справедливо зауважує Асмус В. Ф., сенсуалізм – у психології, утилітаризм – в етиці, позитивізм – у політиці та праві [2, с. 175]. Логічним висновком постає те, що труднощі в процесі пізнання полягають не в об'єкті, що досліджується, а в самому суб'єкті, що досліджує.

На противагу софістам, Сократ намагається повернути нормам суспільної поведінки ореол святості. Його особливе ставлення до богів, яке було кваліфіковано народними зборами як богохульство, зовсім не означало, що право позбавляється Божественних витоків. Скоріше навпаки, – Божественні основи походження права доповнюються його філософією незмінних абсолютних моральних цінностей, вченням про добродетельність, вірою у пізнавальні властивості людського розуму, які ведуть людину до істинних знань, а також закликами про беззаперечне дотримання законів, що і вберегло грецький світ від суспільно-моральної деградації. І хоча категорія «обов'язку» не стала об'єктом вивчення великого мислителя, однак вона входить у систему його незмінних морально-етичних цінностей.

Видатний учень і послідовник Сократа Платон у своєму діалозі «Держава» вперше вводить дефініцію «обов'язку» у свою соціальну філософію, яка тісно переплітається з етичною доктриною його наставника. Він виводить поняття обов'язку зі складної категорії «належного», яка, у свою чергу, корелюється із категорією «справедливості». Відповідно до його уявлень справедливістю власне і є надання кожній людині її належного. «Обов'язок друзів є робити що-небудь добре своїм друзям і не завдавати їм ніякого зла, а ворогам відплачувати злом» [3, с. 96-97].

Обов'язки у Платона виходять з сутності політичної влади і держави. Тому диференціація всіх держав на «справедливі» (ідеальна держава) та «несправедливі» змінює, відповідно, і природу обов'язку. Будь-яка держава у Платона носить класовий характер, у якій філософ вирізняє такі соціальні стани: правителі (філософи, які повинні управляти державою), військові (ті, що захищають її від внутрішніх і зовнішніх ворогів та слідкують за суспільним порядком), землероби і ремісники (основні виробники матеріальних благ). Кожен з них займається саме тією діяльністю, яка відповідає стану душі і природнім задаткам, і, таким чином, виконує специфічні суспільні функції та обов'язки заради загального блага. Так, Платон пов'язує обов'язки всіх громадян з трьома елементами душі: розумом, гнівом та бажанням. Якщо кожна з цих складових душі людиною усвідомлена, і займає своє місце, то у суспільстві пануватиме гармонія. Люди, які наділені розумом, будуть управляти; люди, в яких домінує почуття гніву, будуть виконувати свої обов'язки по захисту інтересів держави; представники нижчих класів будуть займатися виробництвом матеріальних благ і примножувати багатство держави [4, с. 422].

У цілому вся система обов'язків у Платона тісно пов'язана з його вченням про форми держави та концепцією ідеального суспільства. Свій зразковий тип держави Платон розкриває через протиставлення недосконалих форм держави з ідеалом. У всіх недосконалих формах держави замість єдності ми бачимо розбрат; замість справедливого розподілу обов'язків – насилля і примус; замість спрямованості до благородних цілей співжиття – жага до влади заради низьких цілей; замість сповідування вищих духовних інтересів – жадібність, гонитва за грошима та матеріальними благами. У цих державах матеріальний інтерес замінює духовну сутність людини. По суті, будь-яка з таких держав ніби складається з двох: одна держава бідних, інша – багатих [4, с. 591].

Варто зауважити, що Платон не закликає до встановлення соціальної рівності. Швидше навпаки, – поділ суспільства на три основні стани є необхідним і справедливим, він повністю відтворює природу людини. Платон застерігає у своїй ідеальній державі від змішування чи злиття окремих соціальних груп. Він відстоює принцип необхідності прийняття відповідного закону, який би забороняв особам одного стану виконувати функції та обов'язки іншого стану: «Кожен член суспільства повинен робити своє і тільки своє» [4, с. 593]. На його думку, можна допустити змішування функцій винятково між нижчими групами – виробниками матеріальних благ (ремісниками, землеробами і торговцями). Проте було б пагубним для держави, якби який-небудь ремісник чи торговець захотів би займатися військовою справою або управлінням державою. Платон це називає «найвищим злочином проти держави» [4, с. 599].

При цьому особлива відповідальність в його ідеальній державі покладається на людей вищого класу: «Людем видатним не може бути надано право і можливість ухилитися від своїх обов'язків: саме вони повинні управляти державою» [4, с. 593]. У контексті цього Платон наголошує, що філософи в ідеальній державі являються найвищим її досягненням та перебувають на її утриманні, а тому вони, безумовно, зобов'язані всі свої знання і вміння віддавати суспільству, у тому числі і у сфері державного управління [4, с. 422].

Відтак, у іншій праці Платона – трактаті «Закони», філософ радить законодавцю при підготовці законів керуватися не своєю власною волею чи волею держави, а розумом та інтересами цілого. «...Законодавець – людина державна, він зобов'язаний, на скільки це можливо, привнести у державу розумність, а нерозсудливість якомога швидше викоринити» [4, с. 158-159]. Цього можна досягти тільки за допомогою справедливих законів, тому закон повинен ділом або словом, задоволенням або стражданням, повагою або безчестям, штрафом або нагородою, одним словом, будь-яким чином змусити людину знехвалити несправедливість і полюбити, чи принаймні, не мати ненависті до природи справедливості. Це і має бути основною метою прийнятих законів. Якщо ж законодавець помітить, що людина невіpravна, то він призначить їй покарання і встановить жорсткіші правила поведінки. Зрозуміло, що ця специфіка закону враховує подвійну природу людини і вимагає від законодавця не лише професійної підготовки, але і моральної досконалості [4, с. 349-350]. Виходячи з цього, Платон формулює критерії обов'язкової поведінки кожної особи: по-перше, ніхто не може привласнити нічого з чужого майна, а також користуватися тим, що належить іншим власникам без їхнього дозволу; по-друге, важливим обов'язком є недопущення осквернення могил і захоронень; по-третє, неприпустимо є неповага до батьків, яка проявляється у діях; по-четверте, неприйнятним є нахабство – зневажливе ставлення до посадових осіб, привласнення їх речей чи самовільне користування ними; по-п'яте, недопустимим є порушення громадянських прав інших осіб. Звідси логічно випливають обов'язки осіб утримуватися від таких дій. При цьому для кожного з цих випадків для загального блага має бути встановлений окремий закон [4, с. 375].

Не залишив поза увагою проблему обов'язків і інший видатний послідовник Сократа – Аристотель, до дослідження та аналізу творчості якого ми звернемося у наступній науковій розвідці.

Наразі ж зосередимо увагу на особливостях обов'язків у концепції стоїків. Так, в етиці стоїків (Зенона, Панетія, Хрїсїппа) ми знаходимо вчення про «байдуже» та «належне». «Байдуже» – це те, що взяте само по собі, не приносить ні користі, ні шкоди, хоча за відповідних обставин може передбачати і добро, і зло (до нього відносять життя, здоров'я, задоволення, красиве, силу,

багатство, славу, а також їх протилежності) [5, с. 58]. Це поняття нас цікавить лише поверхнево, оскільки, воно протиставляється іншому – поняттю «належного», яке, на наше переконання, є основою вчення про обов'язки. «Належне», на думку стоїків, – це те, що має розумне виправдання, це розсудливий вибір того, що відповідає природі [6, с. 296].

З усіх вчинків, скоєних за власним бажанням, одні бувають належними, інші – неналежними (треті – ні тими, ні іншими). Належні вчинки – це ті, що продиктовані нашим розумом, наприклад, у яких проявляється повага до батьків, братів, Батьківщини, любов до друзів. Неналежні вчинки – це ті, що не виходять з розуму, наприклад, нехтування батьками, відсутність турботи про братів, зневага до Батьківщини [6, с. 301-302].

Як бачимо, стоїки намагаються обґрунтувати ідеї, які б пов'язували обов'язки як соціально та юридично значимі правила поведінки з етичними та моральними максимами. Хрисіпп у першій книзі «Про добродетель», Аполлодор у «Фізиці древніх», Гекатон у третій книзі «Про добродетель» стверджують, що всі добродетелі

взаємопов'язані, мають спільні витоки та основи. «Хто добродетельний насправді, той в умовиводах і у вчинках знає, що він повинен робити. Він розуміє, що вибирати, чому терпіти, чого триматися, що розподіляти, ... тоді він буде і розумним, і мужнім, і справедливим, і розсудливим. При цьому кожна з перелічених добродетелей відповідає принципу відповідності: мужність передбачає терплячість, розумність – те, що слід робити, від чого необхідно утриматись, а про що непотрібно і турбуватись. Це стосується й інших добродетелей, кожна з яких має своє застосування. За розумінням слідує добра воля і розсудливість; за розсудливістю – влаштованість і впорядкованість; за справедливістю – рівновага і доброта; за мужністю – постійність і зібраність» [6, с. 307].

Отже, такими, на наш погляд, виглядають філософсько-правові здобутки грецьких мислителів у розумінні категорії «обов'язку». Попри всю свою абстрактність, ідеалістичність, безсистемність, вони, безумовно, лягли в основу загальнотеоретичної інтерпретації та практичного застосування обов'язку як функціонального суспільного та правового принципу сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луковская Д. И. У истоков правовой мысли в Древней Греции. Правоведение. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. № 1. С. 75-84.
2. Асмус В. Ф. Античная философия. М.: «Высшая школа», 1976. 544 с.
3. Платон. Сочинения в трех томах. Т. 3. Часть 1. М., 1971. 687 с.
4. Платон. Сочинения в трех томах. Т. 3. Часть 2. М., 1972. 305 с.
5. Посев А.Ф. Диоген Лаэртский – историк античной философии. М.: «Наука», 1981. 192 с.
6. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. / Пер. и прим. М. Л. Гаспарова. Общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Лосева. (Серия «Философское наследие»). М.: «Мысль», 1979. 624 с.